The Greek Review of Social Research

Vol 9 (1971)

9-10

Κοινωνικοδημογραφικά εξελίξεις εις την Ελλάδα: 1922-1971

Ηλίας Δημητράς

doi: [10.12681/grsr.375](https://doi.org/10.12681/grsr.375)

Copyright © 1971, Ηλίας Δημητράς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Δημητράς Η. (1971). Κοινωνικοδημογραφικά εξελίξεις εις την Ελλάδα: 1922-1971. *The Greek Review of Social Research*, 9, 66–77. <https://doi.org/10.12681/grsr.375>

κοινωνικοδημογραφικαί ἐξελίξεις εἰς τὴν Ἑλλάδα, 1922-1971

ὑπὸ
Ἡλία Δημητρά

Ἡμερομηνία γενομένη εἰς τὴν ΑΣΟΕΕ τὴν 27.10.71,
ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς 28.10.40

εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις

Ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ ὑπῆρξεν ἀφετηρία ἡμίσεος αἰῶνος σημαντικῶν πολιτιστικῶν, δημογραφικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐξελίξεων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Βασικὸν σταθμὸν εἰς τὰς ἐξελίξεις ταύτας ἐσημείωσεν ἡ 28 Ὀκτωβρίου 1940, διότι ὤθησεν εἰς τὸ προσκηνίον τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας τὴν γενεάν, ἡ ὁποία ἐγεννήθη περὶ τὸ 1922, ἡνδρώθη μεταξὺ 1940 καὶ 1950 (διὰ τοῦτο καὶ ἀποκαλεῖται γενεὰ τοῦ 1940), ὥριμασε κατὰ τὴν μετὰ τὸ 1950 δεκαπενταετίαν, ἀνῆλθεν εἰς τὸ μέσον τῆς δημογραφικῆς πυραμίδος, καὶ ἀπὸ τοῦ 1967 κατέλαβεν ἡγετικὴν θέσιν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κοινωνικοπολιτικῆς ἱεραρχίας τῆς χώρας.

Διὰ νὰ συμβάλω εἰς τὴν μελέτην τῆς πεντηκονταετίας 1922-1971 καὶ τῆς ἐκφραζούσης ταύτην γενεᾶς τοῦ 1940, παραθέτω συνοπτικὴν δημογραφικὴν καὶ κοινωνιολογικὴν (κοινωνικοδημογραφικὴν) ἀνάλυσιν τῶν διαδοχικῶν περιόδων 1922-1940, 1940-1949, 1950-1966, 1967-1971. Αἱ ἐξελίξεις τῆς πεντηκονταετίας δικαιολογοῦν τοὺς ἐν λόγῳ χρονικοὺς διαχωρισμοὺς. Πράγματι, μέχρι τοῦ 1940 συντελεῖται μία προετοιμασία, ἡ ὁποία θὰ ἐξασφαλίσῃ τὰς προϋποθέσεις τοῦ Ἀλβανικοῦ Ἔπους. Ἐν συνεχείᾳ, τὸ Ἔπος τοῦτο καὶ αἱ μέχρι τοῦ 1949 προεκτάσεις του δημιουργοῦν ἀμέσους καὶ ἀπωτέρας συνεπείας μεγάλης σημασίας διὰ τὴν χώραν κατὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν περίοδον 1950-1966. Ἡ περίοδος αὕτη χαρακτηρίζεται ἀπὸ μίαν ἀνάπτυξιν, ἡ ὁποία ἀπολήγει εἰς κρίσεις καὶ ἀναζητήσεις λύσεων. Οὕτω τὸ 1967 δίδεται ἡ λύσις τῆς γενεᾶς τοῦ 1940, ἡ ὁποία εἶχε καταβάλλει τὸ τίμημα ἀπασθῶν τῶν προηγουμένων ἐξελίξεων τῆς πεντηκονταετίας.

α. δημογραφικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἐξελίξεις 1922-40

Ἀς ἴδωμεν, λοιπόν, κατὰ *πρῶτον*, τὴν δημογραφικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1940. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου, ἔγινε γενικὴ ἀπογραφὴ πληθυσμοῦ. Κατεμετρήθησαν δὲ 7.344.860 κάτοικοι.¹ Ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων τῆς ἀπογραφῆς ἐκείνης δυστυχῶς δὲν διαθέτομεν, διότι μέγα μέρος τῶν ἀπογραφικῶν δελτίων κατεστράφη κατὰ τὴν κατοχὴν, πρὸ τῆς ἐπεξεργασίας αὐτῶν. Ἐν τούτοις, ὁ Καθηγητὴς κ. Β. Βαλαώρας εἰς μελέτην δημοσιευθεῖσαν τὸ 1960 ἀποκατέστησε τὴν πυραμίδα ἡλικιῶν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὸ 1940, δηλαδὴ ὑπελόγησε τὴν ἡλικίαν τὴν ὅποιαν οἱ Ἕλληνες καὶ αἱ Ἑλληνίδες εἶχον κατὰ τὴν 1 Ἰανουαρίου 1940 (πίν. 1). Ἐκ τῶν ὑπολο-

1. Βλ. *Συνοπτικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος 1970*, Ἐκδ. ΕΣΥΕ, Ἀθῆναι 1971, σ. 11. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἔτους τούτου ὁ πληθυσμὸς ὑπελόγησθη εἰς 7.318.915. Βλ. σ. 12 τῆς ὡς ἄνω ἐπετηρίδος, ἥτις τοῦ λοιποῦ θὰ ἀναφέρεται χάριν συντομίας ὡς «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς 1970».

ΔΙΑΓΡ. 1. Πυραμίδες του πληθυσμού της Ελλάδος (κατανομή κατά φύλον και πενταετείς ομάδες ηλικιών), 1900 και 1940 (καθ' ύπολογισμόν) και κατά τὰς απογραφὰς 1928 και 1961

Πηγή: Δημογραφικά ροπά και μελλοντικά προεκτάσεις του πληθυσμού της Ελλάδος 1960-1985.

Πίναξ 1. Πυραμίδς ηλικιών πληθυσμού έτους 1940

Ομάδες ηλικιών	Εις απόλυτους αριθμ. (χιλ.)		Επί % του συνολ. πληθυσμού	
	Αρρενες	Θήλεις	Αρρενες	Θήλεις
0 — 4	441,0	420,0	5,99	5,70
5 — 9	423,3	409,0	5,75	5,56
10 — 14	403,3	395,8	5,48	5,38
15 — 19	328,4	326,4	4,46	4,43
20 — 24	272,7	273,5	3,70	3,71
25 — 29	299,7	302,1	4,07	4,10
30 — 34	280,2	283,0	3,81	3,84
35 — 39	243,8	249,0	3,31	3,38
40 — 44	197,3	211,0	2,68	2,87
45 — 49	160,3	180,5	2,18	2,45

Πηγή: V. Valaoras (καθ' ύπολογισμόν).

Ομάδες ηλικιών	Εις απόλυτους αριθμ. (χιλ.)		Επί % του συνολ. πληθυσμού	
	Αρρενες	Θήλεις	Αρρενες	Θήλεις
50 — 54	141,7	159,0	1,93	2,16
55 — 59	126,8	140,9	1,72	1,91
60 — 64	107,4	118,4	1,46	1,61
65 — 69	86,6	95,4	1,18	1,30
70 — 74	60,5	68,8	0,82	0,93
75 — 79	36,2	43,9	0,49	0,60
80 — 84	20,2	26,4	0,27	0,36
85 +	12,1	18,6	0,16	0,25
Σύνολον	3.641,5	3.721,7	49,46	50,54
Συν. πληθυσμός			7.363,2	

γισμῶν αὐτῶν προκύπτει ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας μας¹ ἦτο τότε πολὺ ἀκάματος ἀπὸ δημογραφικῆς ἀπόψεως. Τὸ ποσοστὸν τῶν μέχρις ἡλικίας 19 ἐτῶν παιδιῶν καὶ νέων ἦτο σημαντικόν (ἄρρενες καὶ θήλειες 42,75%). Ἀλλὰ καὶ τὸ ποσοστὸν τῶν δυναμένων νὰ φέρουν ὅπλα ἄρρένων Ἑλλήνων 20-34 ἐτῶν ἦτο ἀξιόλογον (47,5% ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ ἐνήλικος ἄρρενος πληθυσμοῦ 20-64 ἐτῶν). Ἀντιθέτως, ἦτο ἀκόμη χαμηλὸν τὸ ποσοστὸν τῶν κατοίκων ἡλικίας ἄνω τῶν 65 ἐτῶν (ἄρρενες καὶ θήλειες 6,36%). Ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς χαρακτηρίζεται εἰς τὴν Δημογραφίαν ὡς ἀρκετὰ νεανικός (διάγρ. 1). Τὰ νεανικά αὐτὰ χαρακτηριστικά, ὁ Ἑλληνικὸς Πληθυσμὸς τοῦ 1940 ὥφειλε εἰς τὰς δημογραφικὰς ἐξελίξεις τῆς περιόδου 1920-1940. Κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, λόγῳ τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, κατέρρευσε ἡ Μεγάλη Ἰδέα καὶ συνέρρευσε εἰς τὴν Ἑλλάδα περίπου 1.200.000 προσφύγων, οἱ ὅποιοι ἀντηλλάγησαν μὲ ὀλίγας ἑκατοντάδας χιλιάδων ἁλλοεθνῶν.² Ἔτσι ὁ ἐλληνικὸς πληθυσμὸς, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἔτους 1922 ὑπελογίζετο εἰς 5.097.000, ἀνῆλθε κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἐπομένου ἔτους 1923 εἰς 6.010.000, αὐξηθεὶς περίπου κατὰ 913.000 κατοίκων,³ ἥτοι κατὰ 17,91%.

Ἡ μικρὰ Ἑλλάς τῶν 5.007.500 κατοίκων κατὰ τὸ 1920⁴ ἐπραγματοποίησε τότε τὸ πρῶτον δημογραφικὸν καὶ οἰκονομικὸν θαῦμα τῆς. Ἀπερρόφησε καὶ ἀξιοποίησε ταχύτατα τὸν προσφυγικὸν πληθυσμόν. Ὅμοιον «θαῦμα» μόνον ἡ Δυτικὴ Γερμανία ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ μεταπολεμικῶς διὰ τῆς ἀπορροφῆσεως καὶ ἀξιοποιήσεως σημαντικοῦ ἀριθμοῦ προσφύγων ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Γερμανίας.

Ὁμιλοῦμεν περὶ «θαύματος», διότι λογικῶς ἀνεμένετο ὅτι ἡ ἀτόμοτος καὶ τεραστία αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὸ 1922 θὰ ὠδήγηε εἰς πῦσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου, ἐκτεταμένῃ ἀνεργίᾳ καὶ ὑποαπασχόλησιν, ὡς καὶ εἰς καθυστέρησιν πάσης ἀναπτύξεως. Ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἡ ἐγκατάστασις τῶν προσφύγων θὰ ἀπερρόφει ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸ μικρὸν πλεόνασμα τοῦ χαμηλοῦ τότε ἐτησίου εἰσοδήματος τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τούτοις, τίποτε ἐξ αὐτῶν δὲν συνέβη. Ἀντιθέτως, ἡ παρουσία τῶν προσφύγων κατέστησε πολιτικῶς δυνατὴν τὴν Ἀγροτικὴν Μεταρρύθμισιν, τὴν ὑποχρεωτικὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν καὶ ἄλλας κοινωνικὰς μεταβολὰς. Τοιοῦτοτρόπος πῦξήθη ἡ ἀγροτικὴ παραγωγὴ ὥστε νὰ διαθρέψῃ τὸν πρόσθετον πληθυσμόν. Ἐπίσης, χάρις

ΔΙΑΓΡ. 2. Ἐκτιμήσεις τοῦ ποσοστοῦ γεννητικότητος καὶ θνησιμότητος ἐπὶ 1.000 κατοίκων, ὡς καὶ τοῦ ποσοστοῦ βρεφικῆς θνησιμότητος ἐπὶ 100 κατοίκων εἰς τὴν Ἑλλάδα

Πηγή: V. VALAORAS, Demogr. History of Modern Greece (1860-1965) καὶ ΕΣΤΕ (1969).

εἰς τὴν ἐγκατάστασιν τῶν προσφύγων εἰς τὰ ἀστικά κέντρα ἐδημιουργήθη ἡ ἀπαραίτητος δημογραφικὴ βάση τῆς ἐκβιομηχανίσεως. Δηλαδή, συνεκεντρώθησαν εἰς τὰς πόλεις ἐπαρκεῖς ἐργατικά χεῖρες, δυνάμεναι νὰ πλαισιώσουν τὰς νέας βιομηχανίας.

Ἰδιαίτερας προσοχῆς ἄξιον εἶναι τὸ γεγονός ὅτι πρὶν ἀκόμη ἀρχίσουν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ προαναφερθέντα εὐνοϊκά ἀποτελέσματα, ὁ πληθυσμὸς γηγενῶν καὶ προσφύγων, ὁμοῦ, εἶχεν ἐκδηλώσει τὴν πίστιν του εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἑλληνικὸς Πληθυσμὸς ἔδωκεν ἀποδείξεις ἐπὶ αἰσιοδοξίας αὐτῆς αὐξάνων τὰς γεννήσεις (διάγρ. 2). Αἱ γεννήσεις τοῦ 1921 καὶ 1922 ἐνέρχονται, ἀντιστοίχως, εἰς 21,18 καὶ 21,51 ἐπὶ 1.000 κατοίκων, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ 1925 ὡς τοῦ 1929 αὐξάνονται κυμαινόμεναι ἀπὸ 26,25 μέχρι 30,47. Ὅμοιως ἀπὸ τοῦ 1930 ὡς τοῦ 1935 κυμαίνονται μεταξύ 28,16 καὶ 31,34 ἐπὶ 1.000 κατοίκων. Μόνον ἀπὸ τοῦ 1937 μέχρι τοῦ 1940 τὸ ποσοστὸν τῶν γεννήσεων ἐπανερχεῖται εἰς χαμηλότερα ἐπίπεδα ἀπὸ 27,87 ὡς 24,53 ἐπὶ 1.000 κατοίκων.⁵ Εἰς ἀπολύτους ἀριθμοὺς ἡ διακύμανσις τῶν γεννήσεων ἔχει ὡς ἑξῆς: 1921=106.935, 1925=156.367, 1931=199.243, 1934=208.929, 1940=179.500.

1. Βλ. Vasilios G. Valaoras, «A Reconstruction of the Demographic History of Modern Greece», ἀνάντυον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, τεύχ. 2, Ἀπριλίου 1960, New York, σσ. 138-139. Ὁ συγγραφεὺς ἐκτιμᾷ εἰς 7.363.200 τὸν πληθυσμόν κατὰ τὴν 1.1.1940, εἰς 3.147.200 τοὺς ἄρρενας καὶ θήλειες 0-19 ἐτῶν, εἰς 1.854.100 τοὺς ἄρρενας ἡλικίας 20-64 ἐτῶν, εἰς 852.600 τοὺς ἄρρενας ἡλικίας 20-34 ἐτῶν, τέλος δὲ εἰς 469.000 τοὺς ἄρρενας καὶ θήλειες 65 ἐτῶν καὶ ἄνω.

2. Βλ. V. Valaoras, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 123-177.

3. καὶ 4. Βλ. Στατιστικὴ Ἐπετηρίς 1970, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 12.

5. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 22.

ΔΙΑΓΡ. 3. Διάρθρωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ κατὰ μεγάλας ομάδας ηλικιῶν καὶ ποσοτὸν ἐξηρημένον πληθυσμοῦ (0-15 καὶ 65 καὶ ἄνω πρὸς 15-64 ἐτῶν)

Πηγή: V. VALAORAS, *Demogr. History of Modern Greece* (1860-1965) καὶ ΕΣΣΕ (1969).

Ἐντὸς κλίματος αὐτοπεποιθήσεως διὰ τὸ ἐπιτελεσθὲν προπολεμικῆς εἰρηνικῆς «θαύμα» καὶ μὲ τὸς-σεν νεανικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς, ἡ Ἑλλάς τῶν 5.097.000 κατοίκων κατὰ τὸ 1922 πα-
ρατάσσει 7.344.860 ἀδαμύστους μαχητὰς τὴν 28 Ὀκτωβρίου 1940. Πράγματι, εἰς τὸ πλεῖρον καὶ τὰ μετόπισθεν τῶν 852.600 στρατευσίμων ἀνδρῶν 20-34 ἐτῶν παρατάσσονται καὶ ὅσοι μένου ἀστράτευτοι, καὶ αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ καὶ οἱ γέροντες γονεῖς.

Αὐτοὶ οἱ γονεῖς, οἱ ὅποιοι ἔφερον τότε εἰς τὸν κόσμον κατὰ μέσον ὅρον 3,68 τέκνα, δηλαδὴ περίπου τέσσαρα τέκνα,¹ διὰ τὰ ὁποῖα ὅταν ἐγεννῶντο, ἔ-
λεγον: «Τὸ ἓνα ἀνήκει στὸ Θεὸ—Μεγάλη ἡ Χάρη του. Τὸ ἄλλο ἀνήκει στὴν Πατρίδα—Μεγάλη ἡ Δόξα τῆς! Τὰ ἄλλα δύο, ὅς ζήσουν νὰ προκόψουν καὶ νὰ μᾶς γηροκομήσουν» (διάγρ. 3).

Ἐντὸς τοιοῦτου συστήματος ἀξιών, ἐντὸς ἀπο-
σφαίρας ἐθνικῆς καὶ παιδιῶν καὶ ἐξάρσεως καὶ πῆρις τοῦ νεανικοῦ πυρῆνος τῶν στρατευμένων Ἑλ-
λῆνων σφυρηλατεῖται «κατὰ τὴν Μάχην τῆς Ἀλ-
βανίας μία ἰδεολογικὴ καὶ πνευματικὴ ἐνότης, ὁ-
μοία τῆς ὁποίας σπανίως συναντᾶται εἰς τὴν σύγ-
χρονον ἐλληνικὴν ἱστορίαν», ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἰτα-
λὸς συγγραφεὺς Mario Cervi εἰς πρόσφατον βιβλίον του περὶ Ἑλλάδος.²

1. *Δημογραφικὰ Ροπαὶ καὶ Μελλοντικὰ Προεκτάσεις τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, 1960-1985*. Ἐκδ. ΕΣΣΕ, Ἀθῆναι 1966, σ. 30.

2. Mario Cervi, *Dove va la Grecia?*, Ἐκδ. U. Mursia καὶ Co., Milano 1968, σσ. 86-87.

Εἰς τὴν Δημογραφίαν καὶ τὴν Κοινωνιολογίαν ἡ συχνότερα μέθοδος ἐργασίας εἶναι ἡ σύγκρισις γεγονότων καὶ δεδομένων. Διὰ νὰ καταστή σαφέ-
στερον ποῖαν σημασίαν εἶχεν ὁ δυναμισμὸς τῶν ἠδὲ γεννημένων καὶ ὁ νεανικὸς χαρακτήρ τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸ Ἔπος τοῦ 1940, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω πρὸς σύγκρισιν τὴν δημογραφικὴν κατάστασιν τῆς Γαλλίας, τῆς ὁποίας τὸ μέτωπον κατέρρευσε τὸσον ἀδόξως κατὰ τὸ 1939. Ὡς παρητήρησαν οἱ Γάλλοι Δημογράφοι, καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Καθηγητὴς Alfred Sauvy, ἡ πτώσις τῆς Γαλλίας ὠφείλετο εἰς τὸν ψυ-
χικὸν μαρασμὸν τοῦ Γαλλικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπὶ δεκαετίας προηγουμένως εἶχε μειώσει τὰς γεν-
νήσεις τὸσον, ὥστε ἐπὶ μακρὸν οἱ ἐτήσιοι θάνατοι ἦσαν περισσότεροι τῶν ἐτήσιων γεννήσεων.³ Ἐνῶ κατὰ τὴν ἀντίστοιχον περίοδον εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ ἐτήσιαι γεννήσεις ἦσαν σχεδὸν διπλάσιαι τῶν ἐ-
τησίων θανάτων.

Κατὰ τοὺς Γάλλους μελετητὰς πάντοτε, ὁ Γαλ-
λικὸς πληθυσμὸς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου «ἤϋξανον διαρ-
κῶς οἱ ἀγαμοὶ καὶ οἱ μοναχογυνοί», ἦτο ἐπόμενον νὰ μὴ ἔχη τὸ σθένος νὰ πολεμήσῃ, ἦτο ἀναπόφευ-
κτον νὰ διερωτᾶται «πρὸς τί ὁ πόλεμος;»—*pourquoi la guerre?*

Ἡ Ἑλλάς τῆς Γαλλίας ὅπως καὶ ἡ Νίκη τῆς Ἑλ-
λάδος εἶχον τεραστίως ἐπιπτώσεις διὰ τὸν κόσμον ὁλόκληρον καὶ παραλλήλους συνεπείας διὰ τὴν τύ-
χην ἐκάστης τῶν δύο τούτων χωρῶν μέχρι σήμερον, ὡς καὶ διὰ τὸ μέλλον. Τὰς συνεπείας ταύτας διὰ τὴν Ἑλλάδα θὰ ἐπισημάνω ἀκολουθῶς.

β. δημογραφικὰ καὶ κοινωνικὰ ἐπιπτώσεις 1940-49

Εἰσέρχομαι, λοιπόν, εἰς τὸ δεύτερον μέρος, δη-
λαδὴ εἰς τὰς ἀμέσους δημογραφικὰς ἐπιπτώσεις τὰς ὁποίας εἶχον ἡ ἡρωϊκὴ ἀντίστασις τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνίδων εἰς τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἰταλῶν, τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Βουλγάρων, ὡς καὶ τὰ γεγονότα τῆς Κατοχῆς καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης ξενοκι-
νήτου ἀνταρσίας.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπῆρξε βαρύτατον τὸ δημογα-
φικὸν τίμημα, τὸ ὁποῖον κατέβαλε ὁ Ἑλληνικὸς πλη-
θυσμὸς τὸσον κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἀπὸ βορείων συνόρων μέχρι Κρήτης, ὅσον καὶ εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν καὶ ἀλλαχοῦ, καθὼς καὶ κατὰ τὴν Κατοχὴν, λόγῳ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν Ἀντίστασιν, ἐξ αἰτίας τῶν ἀντιποινῶν ἢ ἄλλων διώξεων καί, τέλος, λόγῳ τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τοῦτον ἐξολοθρευτικῆς πείνης.

Συμφώνως πρὸς ἐκτιμήσεις καὶ στοιχεῖα δημοσι-
ευθέντα τὸ 1945 ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ἀνοικοδο-
μήσεως, ἐὰν δὲν ἐμεσολάβει ὁ πόλεμος καὶ ἡ κατοχή, ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1944

3. Bl. *La Population Française*, Ἐκδ. Προεδρία τῆς Κυβερ-
νήσεως (*La Documentation Française*), Paris 1955, Τόμος 1ος, σσ. 51 καὶ 54.

ΔΙΑΓΡ. 4. Αὔξεις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν θανάτων κατὰ τὴν κατοχὴν Διοικήσις Πρωτευούσης

Πηγή: Κων. Α. ΔΟΞΙΑΔΗ, Καταστροφές οἰκισμῶν, Ἐκδ. Ὑφυπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, Ἀθήναι 1946, σελ. 11.

Πίναξ 2. Ἀπώλειαι πληθυσμοῦ ἀναλυτικῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς 1941-1944

Ἀποδημίς		
Πολῖται πρὸς Μέσην Ἀνατολὴν	30.000	
Στρατιωτικοὶ πρὸς Μέσην Ἀνατολὴν	20.000	
Ὀμηροὶ εἰς Βουλγαρίαν	10.000	
Ὀμηροὶ εἰς Γερμανίαν	10.000	
Ὀμηροὶ εἰς Ἰταλίαν	10.000	
Ἑβραῖοι ἀπαχθέντες εἰς Πολωνίαν	60.000	
Μέγιστον ἀποδημίας	140.000	(α+β)*
Τελικαὶ ἀπώλειαι λόγῳ ἀποδημίας	70.000	(β)
Φυσικὴ κίνησις (Διαφορὰ μὴ βίαιων θανάτων καὶ γεννήσεων)		
Ἑλληνο-Ἰταλικὸς καὶ Ἑλληνο-Γερμανικὸς πόλεμος	300.000	300.000 (δ)
Ἐχθρικοὶ βομβαρδισμοὶ	15.700	
Βουλγαρικαὶ σφαγαὶ	3.000	
Ἐκτελέσεις ἀπὸ Γερμανοῦς καὶ Ἰταλοῦς	30.000	90.700 (γ)
Ἀνταρτοπόλεμος	11.000	
Συμμαχικοὶ βομβαρδισμοὶ	30.000	
Σύνολον	1.000	390.700 390.700
Τελικὴ ἐλάττωσις πληθυσμοῦ		
Διακοπὴ φυσικῆς αὐξήσεως	300.000	(ε)
Μὴ εἰσροὴ νέων κατοίκων	110.000	(ζ)
Φυσικὴ κίνησις	390.700	
Ἀποδημία	70.000	
Σύνολον	870.700	

* (α, β, γ, δ, ε, ζ). Βλέπε διάγραμμα ἐπομένης στήλης.

Πηγή: Κων. Α. ΔΟΞΙΑΔΗ, Καταστροφές οἰκισμῶν, Ἐκδ. Ὑφυπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, Ἀθήναι 1946, σελ. 29.

ΔΙΑΓΡ. 5. Γενικὴ πτώσις πληθυσμοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς 1941-1944

(α, β, γ, δ, ε, ζ). Βλέπε πίνακα 2.

Πηγή: Κων. Α. ΔΟΞΙΑΔΗ, Καταστροφές οἰκισμῶν, Ἐκδ. Ὑφυπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, Ἀθήναι 1946, σελ. 31.

θὰ ἀνήρχετο εἰς 7.745.000 κατοίκους, ἐνθ' εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπολογίζεται ὅτι κατῆλθεν εἰς 6.804.300 κατοίκους (πίν. 2, διάγρ. 5).¹ Δηλαδή ἐμειώθη κατὰ 940.700 κατοίκους. Ἔτσι ἔχασε σχεδὸν ὅσους εἶχε κερδίσει εἴκοσι δύο ἔτη ἐνωρίτερον διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν προσφύγων ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ μείωσις αὕτη ὑπολογίζεται ὡς ἑξῆς:

Κατὰ τὴν πενταετίαν 1940-1944: α) Οἱ φυσικοὶ θάνατοι, κυρίως, ἐξ ἀσθενειῶν καὶ ἐκ πείνης ἦσαν κατὰ 300.000 περισσώτεροι τῶν γεννήσεων (διάγρ. 4).

β) Ἐσημειώθησαν ἐπὶ πλέον 90.700 βίαιοι θάνατοι, λόγῳ τοῦ πολέμου καὶ τῆς τριπλῆς κατοχῆς (τυφεκισμοί, σφαγαὶ, κτλ.).

1. Βλ. Κων. Α. Δοξιάδη, Καταστροφές Οἰκισμῶν, Ἐκδ. Ὑφυπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, Ἀθήναι 1946, σσ. 29-33.

ΔΙΑΓΡ. 6. Μετακινήσεις κατοίκων προς Έξωτερικόν

Πηγή: Κων. Α. ΔΟΞΙΑΔΗ, Καταστροφές οικισμών, Έκδ. Γυμνασίου Άνοιξοδομήσεως, Αθήναι 1946, σελ. 27.

ΔΙΑΓΡ. 7. Μετακινήσεις πληθυσμοῦ ἐξδιωχθέντος ἐπὶ Βουλγάρων

Πηγή: Κων. Α. ΔΟΞΙΑΔΗ, Καταστροφές οικισμῶν, Ἐκδ. Ὑφυπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, Ἀθήναι 1946, σελ. 21.

γ) Διέφυγον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἢ ἀπήχθησαν ἐκτὸς Ἑλλάδος 140.000 κάτοικοι. Σύνολον μειώσεως 530.700 κάτοικοι.

Πρέπει ὁμως, νὰ προστεθοῦν ἐπίσης: δ) αἱ γεννήσεις αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπραγματοποιούντο ἂν δὲν ἐμεσολάβει ὁ πόλεμος καὶ ἡ κατοχὴ. Αὗται θὰ ἦσαν κατὰ 300.000 ἀνὰ ἑκατομῆτα τῶν θανάτων.

ε) Ἡ μὴ πραγματοποιηθεῖσα συνήθης παλιννόστησις Ἑλλήνων τοῦ Ἐξωτερικοῦ καὶ ἐγκαταστάσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκτιμωμένη εἰς 110.000 κατοίκους.

Σύνολον μὴ πραγματοποιηθείσης αὐξήσεως 410.000. Ἐπομένως ἔχομεν οὐσιαστικὴν μείωσιν πληθυσμοῦ κατὰ τὴν περίοδον 1940-1944: α) 530.700

β) 410.000

Σύνολον 940.700

Ὁ πόλεμος καὶ ἡ Κατοχὴ εἶχον καὶ ἄλλας ἐπιπτώσεις δημογραφικοῦ καὶ κοινωνικοῦ χαρακτήρος. Τερσίσται μετακινήσεις πληθυσμῶν παρετηρήθησαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην (διαγρ. 6, 7). Τοῦλάχιστον 1.500.000 κάτοικοι μετεκινήθησαν ἐκ τῶν ἐστίων τῶν καὶ ἐδημιούργησαν προσφυγικὸν πρόβλημα.¹ Τέλος, ἡ ὑγιεινὴ κατάστασις τοῦ πληθυσμοῦ ἐκλονίσθη σοβαρῶς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φυματικῶν ἐδιπλασιάσθη ἀνελθὼν εἰς 400.000 καὶ τὸ ποσοστὸν τῶν ἐλονοσούντων ἀπὸ 25% ἀνῆλθεν εἰς 40% τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐπίσης, 21.000 Ἑλληνες κατέστησαν ἀνάπηροι.²

Δυστυχῶς, ὁμως, ὥς νὰ μὴ ἦσαν ἀρκεταὶ αἱ θυσίαι αὗται, ἤλθεν ἡ ξενοκίνητος ἀνταρσία νὰ ἐπιβάλλῃ καὶ νέας θυσίας εἰς τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμόν. Νέοι θάνατοι λόγῳ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, νέα ἀνακοπὴ τῆς γεννητικότητος, παιδομάζωμα καὶ ἀναπηρία, μετακινήσεις πληθυσμοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, ἔρχονται νὰ ἐπιδεινώσουν τὴν δημογραφικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς χώρας. Δὲν θὰ ἀναφέρω σχετικούς ἀριθμούς. Θὰ ὑπενθυμίσω μόνον ὅτι, εὐτυχῶς, αἱ νέαι θυσίαι κατέληξαν εἰς νέαν Νίκην, ἡ ὁποία ἤρχισε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1944 καὶ ὠλοκληρώθη τὸ 1949 ἐπὶ τοῦ Γράμμου καὶ τοῦ Βίτσι. Θὰ ὑπενθυμίσω, ἐπίσης, ὅτι τὴν Νίκην ἐκέρδιξαν οἱ στρατευμένοι Ἑλληνες νέοι, παισιούμενοι ὑπὸ τῶν ἰδίων στελεχῶν τοῦ στρατεύματος, ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον γράμμαι εἰς χρυσὰς σελίδας τοῦ Ἀλβανικοῦ Ἐπους. Ἀκόμη καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος τῆς Νίκης τοῦ 1940 ἦτο Ἀρχιστράτηγος τῆς Νίκης τοῦ Γράμμου καὶ τοῦ Βίτσι τὸ 1949. Ἐπὶ τῶν γεγονότων τούτων δὲν ἐπεκτείνονται περισσώτερον. Θὰ ἐπανέλθω, ὅταν φθάσω εἰς τὸ τέταρτον καὶ τελευταῖον μέρος τῆς μελέτης μου.

γ. δημογραφικὰ καὶ κοινωνικὰ κρίσεις 1950-66

Ἐπεσκόπησα τὰς ἀμέσους δημογραφικὰς καὶ κοι-

νωνικάς ἐπιπτώσεις τοῦ πολέμου, τῆς κατοχῆς καὶ τῆς ἀνταρσίας. Ἀπομένει πλέον νὰ ἐπισημάνω τὰς μετὰ τὸ 1950 ἀποτέρας καὶ μακρὰς διαρκείας δημογραφικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐπιπτώσεις τῆς δεκαετίας τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων 1940-1949.

Εὐθύς, πρέπει νὰ τονίσω ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ πληθυσμοῦ ἔναντι τῶν γεννήσεων μετεβλήθη ριζικῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δεκαετίας 1940-1950. Ἐκ τῶν δοκιμασιῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμός, φαίνεται ὅτι ἠσθάνθη δημογραφικὴν κόπωσιν. Τὴν κόπωσιν ταύτην θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαλείψῃ τὸ πρότυπον ἀναπτύξεως, τὸ ὁποῖον ἡ ἡγεσία τῆς χώρας, κατὰ τὴν περίοδον 1950-1967, ἐπρότεινε εἰς τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμόν. Δυστυχῶς, τὸ πρότυπον τοῦτο ἦτο ἀπαισιόδοξον, μαλθουσινανικόν, ὅπως λέγομεν οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν Δημογραφίαν. Ἀρχὴ τῆς ἀναπτύξεως ἦτο: «Ὅσον ὀλιγώτεροι εἴμεθα, τόσο καλῆτερον θὰ ζήσομεν». Ἐκείνοι οἱ ὁποῖοι υἰοθέτησαν αὐτὸ τὸ πρότυπον δὲν ἐπίστευον εἰς τὴν δυνατότητα ἐπιτεύξεως εἰς τὴν μεταπολεμικὴν Ἑλλάδα πλήρους ἀπασχολήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐντὸς εὐλόγου χρόνου καὶ ἰσορροπῶν αὐξήσεως τῶν δραστηριοτήτων καὶ τῶν εἰσοδημάτων εἰς ὅλας τὰς κατηγορίας τοῦ πληθυσμοῦ καὶ εἰς ὅλας τὰς περιφερείας τῆς Χώρας. Διὰ τοῦτο, τὸ μεταπολεμικὸν πρότυπον ἀναπτύξεως δὲν ἐνέπνευσεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμόν τὴν αὐτοπεποιθὴν καὶ αἰσιοδοξίαν διὰ τὸ μέλλον, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀπαραίτητοι διὰ νὰ ἐπανεύρῃ οὗτος τὸν προπολεμικὸν δημογραφικὸν καὶ ἀναπτυξιακὸν δυναμισμόν του. Οἱ ἔγγαμοι Ἑλλήνες μεταπολεμικῶς ἐπίστευσαν ὅτι ἂν ἀπέκτων ἓνα εὐλόγον ἀριθμὸν παιδιῶν, δὲν θὰ ἤδυναντο νὰ βελτιώσουν τὸν βιοτικὸν ἐπίπεδον τῆς οἰκογενείας τῶν καὶ δὲν θὰ ἐξησφάλιζον ἐπαρκῆ ἐκπαίδευσιν καὶ συνεχῆ ἀπασχόλησιν εἰς τὰ τέκνα τῶν. Διὰ τοῦτο περιόρισαν τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκογενειακῶν βαρῶν, μειοῦντες τὸ 1960 εἰς 2,19 τὸν μέσον ἀριθμὸν τέκνων κατὰ οἰκογένειαν, ἀντὶ 3,68 τέκνων, τὰ ὁποῖα ἀπέκτα αὕτη προπολεμικῶς (1935).³

Τί σημαίνει, ὁμως, 2 τέκνα κατὰ οἰκογένειαν; Σημαίνει ὅτι ὅταν ἀποθάνουν οἱ 2 γονεῖς θὰ ἔχουν ἀφήσει εἰς τὴν θέσιν τῶν μόνων 2 ἀντικαταστάτας. Ἐνθ' ἂν εἶχον 3 ἢ 4 τέκνα, 2 ἐξ αὐτῶν θὰ ἀντικαθίστων ἀπλῶς τοὺς γονεῖς τῶν εἰς τὸν πληθυσμόν καὶ τὸ 1 ἢ 2 ἐπὶ πλέον τέκνα θὰ προσετίθεντο εἰς τὸν πληθυσμόν διὰ νὰ τὸν αὐξήσουν. Εἰς τὴν Δημογραφίαν λέγομεν ὅτι, χονδρικῶς, δύο τέκνα κατὰ μέσον ὅρον ἐξασφαλίζουν ἀπλῶς τὴν ἀναπαραγωγὴν τοῦ πληθυσμοῦ. Περισσότερα τῶν δύο τέκνων αὐξάνουν τὸν πληθυσμόν, ἐνθ' ὀλιγώτερα τῶν δύο τὸν μειώνουν. Ἄς σημειωθῇ ὅτι λεπτομερέστερο ὑπολογισμὸς τῆς ΕΣΥΕ, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ἀναφέρω διὰ νὰ μὴ κουράσω, ἀποδεικνύουν ὅτι κατὰ τὴν περίοδον 1960-1962 οὕτε ἡ ἀπλὴ ἀναπα-

1. Ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 16-30.

2. Ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 15-16.

3. Βλ. *Δημογραφικὰ Ροπαί...*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 30.

ραγωγή τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ δὲν ἐξησφαλί-
ζετο πλέον.¹ Αὐτὸ τὸ φαινόμενον ἂν συνεχίζετο
ἐπὶ μακρὰν περίοδον, θὰ ὠδήγει τὴν Ἑλλάδα εἰς
τὴν κατὰστασιν τῆς προπολεμικῆς Γαλλίας, ὅπου
οἱ θάνατοι ἐτησίως ὑπερέβαινον τὰς γεννήσεις. Εὐ-
τυχῶς, παρουσιάζεται τελευταίως ἐλαφρὰ βελτίωσις
τοῦ δείκτου καθαρὰς ἀναπαραγωγῆς. Ἀλλὰ ἡ βελ-
τίωσις αὕτη δὲν ἀνατρέπει τὸ βασικὸν συμπέρασμα
ὅτι ἡ *γεννητικότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Πληθυσμοῦ ἐ-
μειώθη ἐκαινόδυνως*.

Τὰ ἀποτελέσματα ἐκ τῆς μετὰ τὸ 1950 μειώσεως
τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τέκνων κατὰ οἰκογένειαν ἐθεωρή-
θησαν ὑπὸ ὀρισμένων δημολεωφών καὶ οἰκονομο-
λόγων ὡς εὐνοϊκὰ διὰ τὴν μέχρι τοῦδε οἰκονομικὴν
ανάπτυξιν.² Ὑπεστηρίχθη ὅτι ἐπερίσσευσαν πρὸς
κατόναυσιν, ἀποταμίευσιν καὶ ἐπένδυσιν τὰ πρόσ-
θετα ἔξοδα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐβάρυνον τὴν οἰκογένειαν
ἀν εἶχεν ὄχι 2 ἀλλὰ 3 ἢ 4 τέκνα κατὰ μέσον ὅρον.
Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν ἀναφέρεται τὸ παράδειγμα γει-
τονικῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἢ τοῦ
Τρίτου Κόσμου γενικῶς, τῶν ὁποίων ἡ υπερβολικῶς
πυκνὴ γεννητικότης ἀποτελεῖ ἐμπόδιον διὰ τὴν
ταχεῖαν ἀνάπτυξιν.

Βεβαίως, ἀναγνωρίζω ὅτι ἡ ἐλάφρυνσις τῶν οἰκο-
γενειῶν ἐκ τοῦ βάρους ἀνατροφῆς περισσοτέρων
τέκνων εἶχε τὸ προαναφερθὲν ἀναπτυξιακὸν ἀποτέ-
λεσμα (διάγρ. 3). Ἀλλὰ, ἡ ἱστορία τῆς ἀναπτύξεως
διδάσκει ὅτι «πολλοὶ δρόμοι ὁδηγοῦν στὴ Ρώμην». Δη-
λαδή τὸ αὐτὸ ὕψος τοῦ ἐθνικοῦ, ἴσως δὲ καὶ τοῦ μέσου
κατὰ κεφαλὴν, εἰσοδήματος ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευ-
χθῇ ἐντὸς οἰκονομικοῦ συστήματος «ἐλευθέρως ἀ-
γορᾶς», λειτουργοῦντος ὅμως βάσει προτύπου ἀνα-
πτύξεως διαφόρου τοῦ ἐφαρμοσθέντος μεταξύ 1950-
1967. Μὲ ἄλλους λόγους, θὰ ἦτο δυνατόν καὶ μὲ
μέσον ἀριθμὸν 3 ὥς 4 τέκνων κατὰ οἰκογένειαν νὰ
φθάσωμεν εἰς τὰ σημερινὰ ἐπίπεδα ἀναπτύξεως, καὶ
μάλιστα ὑπὸ καλυτέρους ὁρους. Θὰ ἦτο, δηλαδή,
δυνατόν νὰ ἐπιτύχωμεν ἀνάπτυξιν πολιτιστικὴν μάλ-
λον παρὰ ὕλιστικὴν, μὲ πλεόν συμμετρικὴν συμμετό-
χην εἰς τὰς θυσίας καὶ τοὺς καρποὺς τῆς ἀναπτύξεως
ταύτης ὅλων τῶν ἡλικιῶν, τοῦ πληθυσμοῦ ὅλων τῶν
περιφερειῶν τῆς χώρας, ὅλων τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων.

Ἐάν ἐν ὀρθότερον πρότυπον ἀναπτύξεως εἶχεν
ἀκολουθηθῇ, ἴσως δὲν θὰ εἶχομεν οὔτε τὴν ἀναγκαίαν
πλεόν καταστάσαν, ἀπὸ τοῦ 1960 καὶ ἐντεθὲν προσ-
ωρινήν, μετανάστευσιν τῶν Ἑλλήνων πρὸς Δυ-
τικὴν Εὐρώπην, οὔτε τὴν υπερβολικὴν ἀστυφίαν.
Διότι ἐξωτερικῇ μετανάστευσιν καὶ ἀστυφίαι εἶναι
φαινόμενα δημογραφικὰ ἀρρήκτως συνδεδεμένα
μὲ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ πληθυσμοῦ ἐναντι τῆς
γεννητικότητος, ἡ ὁποία γεννητικότης ἐκφράζει
τὸν βαθμὸν πίστεως εἰς τὸ Μέλλον τῆς χώρας. Ἀλλὰ
τοιαύτῃ πίστις, εἶπον, δὲν ἐκαλλιεργήθη. Τὸ μάλθου-

σιανικὸν πρότυπον ἀναπτύξεως ἐσήμαινεν: «Ὅσον
ὀλιγότεροι εἴμεθα, τόσο καλύτερον θὰ ζῶμεν». Διὰ
τοῦτο ὄχι μόνον οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, ἀλλὰ καὶ
οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου ἠλάττωσαν τὰς γεννήσεις
τῶν. Καὶ διὰ νὰ γίνουεν ἀκόμη ὀλιγότεροι ἔφυγαν
ἐκ τῆς ὑπαίθρου διὰ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἢ διὰ
τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς χώρας. Ἀς σημειωθῇ
ὅμως ὅτι εἰς τὰ ὑδροκεφαλικά ἀστικά κέντρα τὸ
μαλθουσινικὸν πρότυπον ἀναπτύξεως τῆς χώρας
ἦτο ἀντιπολεμικὸν πρὸς ἑαυτὸ. Διότι εἰς ταῦτα ἐξη-
σφάλιζε τὰς συνθήκας, ὥστε «Ὅσον περισσότεροι
εἴμεθα, τόσο καλύτερον νὰ ζῶμεν».

Δι' ὅσους ἀμφιβάλλουν κατὰ πόσον ἦτο δυνατόν
νὰ ἀκολουθήσωμεν ἄλλο πρότυπον ἀναπτύξεως στη-
ριζόμενον εἰς ἡδυσμένην γεννητικότητα καὶ αὐξά-
νομενον πληθυσμόν, ἀπάντησιν δίδει τὸ παράδει-
γμα τῆς Ἑλλάδος μεταξύ 1922 καὶ 1940, τὸ ὁποῖον
ἤδη ἀνέφερον. Ἀπάντησιν δίδει καὶ τὸ παράδειγμα
τῆς μεταπολεμικῆς Γαλλίας, ἡ ὁποία, χάρις εἰς ἐφαρ-
μοσθεῖσαν δημογραφικὴν πολιτικὴν, μὲ οἰκογενεια-
κὰ ἐπιδόματα καὶ ἄλλα κίνητρα, ἡδύσε τὸν πληθυ-
σμόν της καὶ ἀνέπτυξε ἐντυπωσιακῶς τὴν οἰκο-
νομίαν της. Θεωρεῖται δὲ ὅτι, χάρις εἰς τὸν ἀνακτη-
θέντα δημογραφικὸν δυναμισμόν της, ἡ Γαλλία
ἀπέκτησε μεταπολεμικῶς αὐτόνομον θέσιν εἰς τὴν
χορείαν τῶν Δυτικῶν Κρατῶν καὶ παγκοσμίως.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Ρουμανία, ἡ ὁποία φιλοδοξεῖ νὰ
ἀποκτήσῃ αὐτόνομον θέσιν εἰς τὴν χορείαν τῶν Ἀ-
νατολικῶν Κρατῶν, ἐφήρμωσε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ρι-
ζοσπαστικὴν δημογραφικὴν πολιτικὴν. Ἐνθ' εἰς
τὰς Ἀνατολικὰς Χώρας ἐπιτρέπονται καὶ διευκο-
λύνονται αἱ ἐκτρώσεις, ἡ Ρουμανία ἔλαβε δρακόν-
τεια μέτρα ἀπαγορεύσεως τῶν ἐκτρώσεων, ἀλλὰ καὶ
ἀνακουφίσεως τῆς οἰκογενείας ἀπὸ μέρος τῶν βα-
ρῶν ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο
προτοφανὲς εἰς τὰ χρονικά τῆς Δημογραφίας.³ Αἱ
γεννήσεις εἰς τὴν Ρουμανίαν μεταξύ 1966 καὶ 1967
σχεδὸν ἐδιπλασιάσθησαν:

1966 = 273.678 γεννήσεις

1967 = 527.764 »

1968 = 526.091 »

Θὰ κλείσω τὸ τρίτον μέρος τῆς μελέτης μου μὲ
μόνην τὴν ὑπόμνησιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀπο-
γραφῆς πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία ἔγινε τὸν Μάρτιον
1971 εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὴν προηγουμένην
ἀπογραφὴν, ἡ ὁποία εἶχε γίνῃ πρὸ δεκαετίας, τὸ
1961, εἶχον καταμετρηθῇ 8.388.553 κάτοικοι. Κα-
τὰ τὸ 1971 ἀπεγράφησαν 8.745.084 κάτοικοι.⁴ Δη-
λαδή ὁ πληθυσμὸς μεταξύ τῶν δύο ἀπογραφῶν ἡδύ-
θη μόνον κατὰ 356.531 κατοίκους ἢ κατὰ 4,2%. Δὲν
εἶναι διαθέσιμα ἀκόμη τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀπογρα-

3. Βλ. «Le redressement spectaculaire de la natalité, en Roumanie», εἰς Περιοδ. *Economie et Statistique*, τευχ. 12 (1970), Ἑκδ. I.N.S.E.E., Paris.

4. Βλ. *Προσωρινά-προσωπικά ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς ἀπογραφῆς πληθυσμοῦ τῆς 14.3.1971*, Ἑκδ. ΕΣΥΕ 1971, σ. 8.

1. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 32.

2. Βλ. *Δημογραφικαὶ Ροπαί...*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 14.

ΔΙΑΓΡ. 8. Ὑπολογιζόμενος πληθυσμός

Πληθυσμός 65 ἐτῶν καὶ ἄνω

Πηγή γ: Συνοπτική στατιστική ἑπετηρίδα ΕΣΥΕ.

φῆς κατὰ ἡλικίας διὰ νὰ δώσω περισσότερα στοιχεία. Καὶ αἱ ἐκτιμήσεις τοῦ πληθυσμοῦ (διάγρ. 8), αἱ ὁποῖαι ἔγιναν καθ' ὑπολογισμὸν διὰ τὸ 1969, ἀποκλίνουν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀπογραφῆς τοῦλάχιστον κατὰ 100.000 κατοίκους.¹ Διὰ τοῦτο μὲ ἐπιφύλαξιν πρὸς τὸ παρὸν θὰ χρησιμοποιοῦμαι τὰ στοιχεία τῶν ἐκτιμήσεων τούτων. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον μὲ ἐπιφύλαξιν θὰ ἀναφέρω καὶ τὰς προβλέψεις² περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸ Μέλλον, ἐφ' ὅσον καὶ αὗται θὰ ἀναθεωρηθοῦν μόλις ἔχωμεν τὰ ἀναλυτικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1971.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἰδοὺ ὁρισμένοι στρογγυλοποιημένοι ἀριθμοὶ ἐκφράζοντες κατὰ κάποιον τρόπον τὴν σημερινὴν καὶ μελλοντικὴν κατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ:

Πληθυσμός κατὰ τὸ 1940 = 7.320.000
Πληθυσμός κατὰ τὸ 1971 = 8.745.000

1. Βλ. Ὑπολογιζόμενος πληθυσμός κατὰ τὴν 30.6.1969 κατόπιν 8.834.858, ἥτοι ἀνώτερος τοῦ μετὰ εἰκοσι καὶ ἡμισυ μηνῶν ἀπογραφέντος (14.6.1971). Βλ. Στατιστικὴ Ἑπετηρίδα 1970, σσ. 12-13.

2. Βλ. Στατιστικὴ Ἑπετηρίδα 1970, σ. 21, καὶ *Δημογραφικὰ Ροπαί...*, ἐνθ' ἂνωτ., σ. 73.

Διαφορὰ = (+) 1.380.000
Χωρὶς ὑπολογισμὸν μεταναστεύσεως
Πρόβλεψις 1985 = 9.910.000
Διαφορὰ = (+) 1.141.000
Γεννήσεις κατὰ τὸ 1940 = 180.000
Γεννήσεις κατὰ τὸ 1969 = 154.000
Διαφορὰ ἐτησίως (-) 26.000
Χωρὶς ὑπολογισμὸν μεταναστεύσεως
Πρόβλεψις 1985 = 146.000
Διαφορὰ ἐτησίως (-) 8.000
Παιδιὰ καὶ Νέοι 0-19 ἐτῶν κατὰ τὸ 1940 = 3.147.000
Παιδιὰ καὶ Νέοι 0-19 ἐτῶν κατὰ τὸ 1969 = 2.917.000
Διαφορὰ (-) 230.000
Χωρὶς ὑπολογισμὸν μεταναστεύσεως
Πρόβλεψις 1985 = 2.902.000
Διαφορὰ (-) 15.000
Ἡλικιωμένοι ἄνω τῶν 65 ἐτῶν κατὰ τὸ 1940 = 469.000
Ἡλικιωμένοι ἄνω τῶν 65 ἐτῶν κατὰ τὸ 1969 = 872.000
Διαφορὰ (+) 403.000
Χωρὶς ὑπολογισμὸν μεταναστεύσεως
Πρόβλεψις κατὰ τὸ 1985 = 1.141.000
Διαφορὰ (+) 269.000

Τὸ συμπέρασμα ἐκ τῶν προαναφερθέντων στοιχείων εἶναι ὅτι ἐνθ' ὁ πληθυσμός, ἔστω βραδέως, αὐξάνεται, ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ἀναλογία τῶν ἐτησίων γεννήσεων μειοῦται αἰσθητῶς. Παρὰ τὴν αὔξησιν τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, τὰ παιδιά καὶ οἱ νέοι 0-19 ἐτῶν εἶναι σημαντικῶς ὀλιγώτεροι εἰς ἀριθμὸν καὶ ἀναλογίαν. Ἀντιθέτως οἱ ἡλικιωμένοι ἄνω τῶν 65 ἐτῶν αὐξάνουν καὶ εἰς ἀριθμὸν καὶ εἰς ἀναλογία. Τοιούτοτρόπως, ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς φθίνει καὶ γηράσκει, ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὴν πλέον αἰσιόδοξον ὑπόθεσιν, ἥτοι καὶ ἂνευ ὑπολογισμοῦ τῆς μεταναστεύσεως εἰς τὰς σχετικὰς προβλέψεις.

Μετὰ ταῦτα μίαν μόνον ἀσφαλῆς πρόβλεψιν δύναται νὰ γίνῃ. Ἐὰν δὲν ἀλλάζωμεν τὸ πρότυπον ἀναπτύξεως τὸ ὁποῖον υἱοθετήσαμεν ἀπὸ τὸ 1950 καὶ ἐντεῦθεν, ἡ ἀνάπτυξις ἀφ' ἐνὸς μὲν θὰ ἀρχίσῃ νὰ στηρίζεται εἰς τοὺς ξένους ἐργάτας, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν ἤδη νὰ ἔρχονται εἰς τὴν χώραν μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ ὀδηγῇ εἰς διαδοχικὰς κρίσεις πληθυσμικῶν καὶ πολιτισμικῶν, ὁμοίας τῶν ὁποίων δημιουργεῖ τὸ ἀποτυχὸν ἀπὸ πολιτιστικῆς ἀπόψεως πρότυπον ἀναπτύξεως τὸσον τῶν Δυτικῶν ὅσον καὶ τῶν Ἀνατολικῶν Χωρῶν. Διὰ τοῦτο, τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα τῆς χώρας εἶναι ὑπόθεσις ἐπιλογῆς ἐνὸς νέου Ἑθνικοῦ Προτύπου Ἀναπτύξεως. Ἀλλὰ ἡ ἐπιλογή καὶ ἡ συνεπὴς ἐφαρμογὴ ἐνὸς νέου προτύπου ἐθνικῆς ἀναπτύξεως προϋποθέτει παραμερισμὸν τῆς ἡγεσίας, ἡ ὁποία ἐφήρμοσε τὸ ἀποτυχὸν δημογραφικὸς καὶ πολιτιστικὸς παλαιὸν πρότυπον ἀναπτύξεως. Προϋποθέτει δηλαδὴ ἀνάδειξιν νέας ἡγεσίας, ἡ ὁποία νὰ ἐμπνευσθῇ τὸ Ἑθνικὸν Πρότυπον Ἀναπτύξεως ἐκ τῶν ἐθνικοκοινωνικῶν ἐμπειριῶν τῆς ἡρωϊκῆς περιόδου 1940-1949. Μὲ ἄλλους λόγους, πρέπει ἡ νέα ἡγεσία νὰ προέρχεται ἐκ τῆς γενεᾶς ἡ ὁποία

ἡνδρώθη κατά τὴν περίοδον 1940-1949, ἐκ τῆς γενεᾶς, ἡ ὁποία τόσον εἰς αἶμα ὅσον καὶ εἰς ἰδρώτα ἐπλήρωσε τὸ τίμημα τῆς διασφάλισέως τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας κατὰ τὴν προαναφερθεῖσαν κρίσιμον περίοδον, ἐκ τῆς γενεᾶς, ἡ ὁποία ἐγάρισεν ἐκ νέου εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν πίστιν εἰς τὸν ἑαυτὸν της καὶ εἰς τὰ πεπρωμένα της.

δ. δημογραφικὰ καὶ κοινωνικὰ διέξοδοι 1967-71

Θὰ τελειώσω τὴν ὁμιλίαν μου, εἰσερχόμενος τώρα εἰς τὸ τέταρτον μέρος αὐτῆς, διὰ νὰ ἐξετάσω, ἐν συντομίᾳ, τὴν ἄνοδον τῆς γενεᾶς τοῦ 1940 ἐκ τῆς βάσεως πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς δημογραφικῆς πυραμίδος, ἄνοδον διὰ τῆς ὁποίας ἀνεδείχθη προσφάτως ἡ νέα ἡγεσία τῆς χώρας.

Ἡ γενεὰ τῶν μαχητῶν τοῦ 1940 περιλαμβάνει τοὺς ἄγοντας τότε ἡλικίαν 20-34 ἐτῶν. Οἱ παλαιότεροι τῆς γενεᾶς ταύτης εἶχον ἐνηλικιωθῇ μετὰ τὸ 1922. Οἱ νεώτεροι τῆς γενεᾶς τοῦ 1940 ἦσαν π. χ. οἱ εἰκοσάχρονοι τότε μαθηταὶ τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων οἱ ὅποιοι, ὅπως τόσοι ἄλλοι, σπουδασταί, ἐργάται καὶ ἀγρόται, ἐζήτουν νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ νὰ πολεμήσουν εἰς τὴν Ἀλβανίαν. Ἐκ τούτων ὅσοι δὲν ἐπρόλαβαν τὸ Ἀλβανικὸν Μῆτωπον, μετέσχον τῆς Μάχης τῆς Κρήτης, εἰς τοὺς Ἀγῶνας τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, εἰς τὸ Ρίμνι καὶ τὴν Ἑθνικὴν Ἀντίστασιν.

Νεώτεροι καὶ παλαιότεροι τῆς γενεᾶς τοῦ 1940 μὲ τὸ ἔπος τῆς Ἀλβανίας ἀνῳρθωσαν εἰς τὰ ὕψη τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Στρατοῦ της, ὁ ὁποῖος 18 ἔτη ἐνωρίτερον εἶχε γευθῇ τὴν πικρίαν τῆς υποχώρησέως ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας.¹ Ἡ γενεὰ τοῦ 1940 προσέδωκεν ἐκ νέου εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν πολεμικὴν αὐτοπεποίθησιν, ἡ ὁποία προσετέθη εἰς τὴν αὐτοπεποίθησίν της διὰ τὸ προηγηθῆν οἰκονομικὸν καὶ δημογραφικὸν «θαῦμα» τῆς περιόδου 1922-1939. Τεραστίαν σημασίαν εἶχεν ἡ δημιουργηθεῖσα πεποίθησις ὅτι ἡ Ἑλλάς δύναται νὰ ἀκολουθήσῃ ἐν ἰδικὸν τῆς πρότυπον ἐθνικῆς ζωῆς, καὶ μάλιστα ὅτι δύναται νὰ τὸ ὑπερασπίζεται καὶ στρατιωτικῶς, ὅταν παρίσταται ἀνάγκη.

Ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦτο θεωρούμενον, τὸ ΟΧΙ τοῦ 1940 ἦτο ἄρνησις ἀποδοχῆς ἐνὸς ξενικοῦ προτύπου ζωῆς, ἢ το ἀόριπρις τῆς Νέας Τάξεως Πραγμάτων τοῦ Ἀέρονος.

Κατὰ τὸ κίνημα τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, μὲ τὴν Ἑθνικὴν Ἀντίστασιν, κατὰ τὸ Δεκεμβριανὸν Κίνημα τοῦ 1944, ὡς καὶ εἰς τὸν Γράμμον τὸ 1949, ἡ νικηφόρος γενεὰ τοῦ 1940 ἀπορρίπτει πάλιν ἐν ξενικὸν πρότυπον ζωῆς. Αὐτὴν τὴν φορὰν ἀπορρίπτει τὸ Μαρξιστικὸν πρότυπον.

Οἱ νεώτεροι τῆς γενεᾶς τοῦ 1940 ἔχουν κατὰ τὸ 1949 ἡλικίαν περίπου 30 ἐτῶν καὶ οἱ παλαιότεροι ἡλικίαν 45 ἐτῶν. Μετὰ μίαν δεκαετίαν σκληρῶν θυσιῶν προσβλέπουν μὲ ἐλπίδας εἰς τὴν εἰρηνικὴν πε-

1. Βλ. Μ. Cervi, ἐνθ' ἄνωτ', σσ. 84-85.

ρίοδον τὴν ὁποίαν ἐξησφάλισαν. Ὁνειρεύονται ἐν καλύτερον Μέλλον διὰ τοὺς ἰδίους καὶ διὰ τὰ τέκνα των. Ὑπολογίζουν ὅτι ἡ ἡγεσία τῆς χώρας θὰ καθορίσῃ ἐν ἐθνικὸν πρότυπον ἀναπτύξεως, τὸ ὁποῖον νὰ θέτῃ τὰς βάσεις ὄχι μόνον διὰ «τὸ ξῆν» ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ «εὐ ξῆν» ὄλων τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνίδων.

Δυστυχῶς, ὁμως, ἡ μεταπολεμικὴ ἡγεσία τῆς χώρας προέρχεται κατὰ πλειονοψηφίαν ἐκ μιᾶς παλαιότερας γενεᾶς. Δὲν συλλαμβάνει τὸ αἷτημα τῆς γενεᾶς τοῦ 1940. Ἀντιθέτως υἱοθετεῖ εἰς τὴν πράξιν ἐν μαλθουστανικὸν πρότυπον ἀναπτύξεως τοῦ ὁποίου ἀνέφερον ἡδὴ τὰς ἀδυναμίας. Τὸ πρότυπον τοῦτο κάθε ἄλλο παρά ὁδηγεῖ εἰς τὴν κατὰληψιν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος διακεκριμένης πολιτιστικῆς θέσεως μεταξὺ τῶν Δυτικῶν Κρατῶν, ἀνταξίας τῆς παγκοσμίου ἀκτινοβολίας, τὴν ὁποίαν ἡ γενεὰ τοῦ 1940 ἐξησφάλισε δέκα ἔτη ἐνωρίτερον. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ 1961 τὸ καθιερωθὲν πρότυπον ἀναπτύξεως περιέρχεται εἰς κρίσιν. Μεταξὺ 1961 καὶ 1966 ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς καὶ ἰδιαίτερός ἡ γενεὰ τοῦ 1940 συνευδιητοποιοῦν ὅτι ἡ κρίσις πρέπει νὰ ὁδηγήσῃ εἰς υἱοθέτησιν νέου προτύπου ἐθνικῆς ζωῆς. Τρία διαφορετικὰ πρότυπα ἐτοιμάζουν νὰ ἐπιβάλλουν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων τρεῖς διαφορετικαὶ παλαιαὶ ἡγεσίαι. Τὸ ἐν εἶναι τὸ εἰς κρίσιν περιελθὸν παλαιὸν πρότυπον. Τὸ δεύτερον εἶναι πάλιν τὸ ἡδὴ ἀπορριφθὲν Μαρξιστικὸν πρότυπον. Τὸ τρίτον εἶναι πρότυπον ἀναρχομηδενιστικόν, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀρχίσει ἀπὸ τότε νὰ διαμορφώνεται εἰς τὴν Δύσιν.

Καὶ τὰ τρία πρότυπα ἀποτελοῦν μέγαν ἐθνικὸν κίνδυνον. Πρέπει νὰ ἀποκρουσθοῦν, καὶ νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τελούς ἐν Ἑλληνικὸν Πρότυπον Ἀναπτύξεως.

Οἱ νεώτεροι τῆς γενεᾶς τοῦ 1940 ἔχουν κατὰ τὸ 1967 ἡλικίαν 47 ἐτῶν περίπου. Εἶναι ἡ ὥρα νὰ ἐκφράσουν τὴν γενεάν των καὶ τὴν νεωτέραν αὐτῶν γενεάν, τὴν σημερινὴν γενεάν τῶν 20 ὥς 35 ἐτῶν Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνίδων. Εἶναι ἡ ὥρα νὰ πάρουν τὰ ἡνία τῆς χώρας εἰς τὰς χεῖρας των διὰ νὰ ἀπομακρύνουν ὀριστικῶς τὸν κίνδυνον ἐπιστροφῆς εἰς τὸ παρελθόν ἢ υἱοθετήσεως καταστροφικῶν διὰ τὴν ὑπόστασιν τῆς Ἑλλάδος ξενικῶν προτύπων.

Τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς γενεᾶς τοῦ 1940, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ἰδιαίτεραν εὐδυνὴν καὶ τὴν δύναμιν τῆς προστασίας τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς χώρας, παίρνει λοιπὸν τὴν ἀπόφασιν νὰ λύσῃ τὴν ἐθνικὴν κρίσιν τὸ 1967, νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἐθνικὸν καὶ πολιτιστικὸν κίνδυνον καὶ νὰ ἀνοίξῃ ἐλπιδοφόρον δρόμον εἰς ὁλοκλήρον τὴν γενεάν τοῦ 1940, εἰς τοὺς ἐπιστιμοντας καὶ τοὺς τεχνικούς, εἰς τοὺς ἐργοδότας, τοὺς ἐργάτας καὶ ἀγρότας, εἰς τοὺς κληρικούς καὶ τοὺς διανοουμένους. Καὶ ἐκτελεῖ τὴν ἀπόφασιν ταύτην ὄχι μόνον, ἀλλὰ μαζὶ μὲ τὴν στρατευμένην νεότητα, μαζὶ μὲ τὴν σημερινὴν νέαν γενεάν. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐπανástasis τοῦ 1967 εἶναι καὶ Ἐπανástasis τῶν σημερινῶν νέων.

Ὅταν μία νέα γενεὰ διαδέχεται τὴν ἄλλην, ὅταν μία νέα ἡγεσία ἐμφανίζεται εἰς τὸ προσκήνιον, διέρ-

χεται ἀπὸ ἐν στάδιον «δοκιμασίας» καὶ «μαθητείας». Ἀφοῦ ἐπιτυχὸς διέλθῃ ἀπὸ τὸ στάδιον τοῦτο, εἰσέρχεται εἰς τὴν φάσιν τῆς κατάρτισεως τοῦ ἰδιοῦ τῆς προτύπου ἐθνικῆς ζωῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως. Εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο στάδιον, νομίζω ὅτι εἰσήλθεν ἡ νέα ἡγεσία τῆς χώρας μας. Ἄς τὴν περιβάλωμεν μὲ ἐμπιστοσύνην καὶ ἄς τὴν βοηθήσωμεν νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς, τὸ ὅποιον εἶναι καὶ ἔργον μας. Τοιοῦτόντως, θὰ ἀξιοποιήσωμεν τὸ ὑπέροχον παράδειγμα καὶ διδάγμα ἐθνικῆς ἐνότητος, τὸ ὅποιον ἔχει ἔρχεται ὡς μήνυμα βαθεῖα ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν ἡρώων τοῦ Ἀλβανικοῦ Ἐπους. Τοῦ Ἐπους, τὸ ὅποιον ὅπως ἐπὶ τριάκοντα ἔτη μέχρι σήμερον, ἔστι καὶ μετὰ τριάκοντα ἔτη, ἂν ἐξακολουθῇ νὰ δεσπόζῃ μὲ τὸ Μεγαλεῖον του, Μεγαλεῖον ἄφθαστον πρὸ τοῦ ὁποίου ἄς ὑποκλιθώμεν μὲ ἄπειρον θαυμασμόν καὶ μὲ βαθύτατον σεβασμόν πρὸς τὴν μνήμην ἑκείνων, οἱ ὅποιοι μὲ θυσίαν τῆς ζωῆς τῶν τὸ ἐδημιούργησαν.

συμπεράσματα καὶ παρατηρήσεις

Θεώρησιν τῆς εἰκοσαετίας 1945-1965, ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς Δημογραφίας καὶ τῆς Κοινωνιολογίας, ἐπεχίρησα τὸ πρῶτον εἰς ὁμιλίαν μου γενομένην εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Ἑταιρείας Ἑλληνικῶν Σπουδῶν (Ἡράκλειον Κρήτης 1966) καὶ δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν Ἐπιθεώρησιν Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν (τευχ. 2-3 / 1970) ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτικὴ ἀντιμετωπίσεως τῆς μεταναστεύσεως» (σσ. 152-157). Ἡδὴ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἑτέρας ὁμιλίας γενομένης κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς 28ης Ὀκτωβρίου εἰς τὴν ΑΣΟΕΕ (27.10.1971), ἐπεξετάειν τὴν θεώρησιν ταύτην καλύψας τὴν πεντηκονταετίαν 1922-1971. Τὸ παρὸν ἄρθρον ἀποδίδει κατὰ βάσιν τὰς ἀνάλυσεις τῆς ἐν λόγῳ ὁμιλίας, ἐμφανίζει ὅμως τὰ σχετικὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα ἃ καὶ προσέγγισιν ἢ στρογγυλεμένα ἀλλὰ μὲ πᾶσαν δυνάτην ἀκρίβειαν. Ἐπίσης, τὸ ἄρθρον πλαισιοῦται καὶ μὲ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ διαγράμματα, μὴ χρησιμοποιηθέντα κατὰ τὴν ὁμιλίαν.

Αἱ προαναφερθεῖσαι προσπάθειαι δημογραφικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς θεωρήσεως τῆς προπαύτου καὶ τῆς συγχρόνου ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος φιλοδοξοῦν ὄχι νὰ ἐξαντλήσουν τὸ θέμα, ἀλλὰ ἀπλῶς νὰ ἀποτελέσουν ἑναυσμα διὰ βαθύτερας ἀνάλυσεως αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Ἐν τούτοις, ἡ χρησιμότης τῶν ἀπλῶν τούτων προσεγγίσεων γίνεται καταφανής, ἂν ἐνθυμηθῶμεν διὰ τὸ πρὸ δεκαετίας ἢ πρὸ πενταετίας ἐλάχιστον διέβλεπον τὸν δημογραφικὸν κίνδυνον ἐκ τῆς μειώσεως τῶν γεννήσεων, διότι μόνῃ ἡ ἐξωτερικὴ μετανάστευσις ἐντυπωσίαζε τὴν κοινὴν γνώμην καὶ τοὺς ἀρμοδίους. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ὅσκις ἔγραψα ἡ ὁμίλησά περὶ μεταναστεύσεως, καὶ ἀργότερον περὶ κοινωνικῆς προνοίας, ἐτόνισα ὅτι ὁ μέγιστος κίνδυνος προέρχεται ἐκ τῆς ὑπογεννητικότητος καὶ ὅτι ἐπείγει ἡ ἐφαρμογὴ δημογραφικῆς πολιτικῆς περι-

λαμβάνουσης, μεταξύ ἄλλων πολλῶν μέτρων, τὴν χορήγησιν οὐσιωδῶν οικογενειακῶν ἐπιδομάτων εἰς ὅλας τὰς Ἑλληνίδας μητέρας καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου, τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς τεκνογονίας εἰς τὴν σύγχρονον Ἑλληνικὴν κοινωνίαν.¹

Σήμερον, μετὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀπογραφῆς πληθυσμοῦ τοῦ 1971, πολλοὶ κρούουν τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου ἐκ τῆς μειώσεως τῶν γεννήσεων. Ἐπίσης ἔγιναν δεκτὰ ὅσα ἀπὸ τόσων ἐτῶν ὑπεστηρίζα: ὅτι ἡ μετανάστευσις πρὸς καὶ ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν θὰ συνεχισθῇ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προσεχοῦς δεκαετησείας, ὅτι θὰ δεχθῶμεν ξένους ἐργάτας, ὅτι ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς πρέπει νὰ μειωθῇ εἰς τὸ 1/3 τοῦ σημερινοῦ διὰ νὰ αὐξηθῇ ἀντιστοιχῶς ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἀγροτικῆς ἐκμεταλλεύσεως, ὅτι τὸ βάρος τῶν ἐπενδύσεων καὶ τῆς ἀναπτυξιακῆς προσπάθειας δέον νὰ ριφθῇ εἰς τὰς βορείους περιοχάς, ὁποῦν προέρχονται οἱ πλείστοι τῶν μεταναστῶν, διὰ νὰ ἀνακοπῇ ὁ ὑψηλὸς ρυθμὸς μεταναστεύσεως πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἡ ὑπερτροφικὴ ἀνάπτυξις τῆς εὐρύτερας περιοχῆς Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης.

Διὰ τοῦ παρόντος ἄρθρου καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐπείγει ἡ διατύπωσις καὶ ἐπιλογὴ ἐνὸς Ἐθνικοῦ Προτύπου Ἀναπτύξεως, δημογραφικῶς δυναμικοῦ καὶ ἐστραμμένου ὄχι πρὸς τὴν παραγωγὴν καὶ κατανάλωσιν ὁλοῦν περισσοτέρων ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ πρὸς τὴν περαιτέρω παραγωγὴν καὶ διάδοσιν τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν. Αὐτὴ ἡ δυναμικὴ δημογραφικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξις ἀπαιτεῖ μεταβολὴν τοῦ συστήματος ἀξιών καὶ τῶν συνθηδῶν μας, ἀπαιτεῖ θυσίας τῶν ὀλίγων ὑπὲρ τῶν πολλῶν καὶ παραχωρήσεις τῶν τεχνοκρατῶν ὑπὲρ τῶν διανοουμένων καὶ τῶν καλλιτεχνῶν, τῶν παλαιότερων ὑπὲρ τῶν νεωτέρων. Ἰδίως δὲ ἀπαιτεῖται ὅπως ἡ γενεὰ τοῦ 1940 ἐτοιμασθῇ νὰ δώσῃ τὴν σκυτάλην εἰς τὴν γενεὰν τοῦ 1970, διὰ νὰ προεκτείνῃ δι' αὐτῆς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1967 μέχρι τὸ 2000 ἔτος.

1. «Ἡ Μετανάστευσις, εἰλόγια ἢ κατάρτα», Ἐποχές, τευχ. 21-26 (1965), Ἀθῆναι, ἀνάντυον. «Ἐσωτερικὴ Μετανάστευσις καὶ περιφερειακὴ ἀνάπτυξις», Ἐποχές, τευχ. 29 (1965), Ἀθῆναι. «Greece Prepares for the Return of Her Intra-European Migrants», *Migration News*, τευχ. 3 (1967), Genève, σσ. 1-3. «La Grèce face au retour de ses migrants intra-europeens», *Nouvelles*, τευχ. 2 (1967), Genève, σσ. 1-3. «Per un'azione in favore dei laboratori greci che ritornano dalla Germania», *Studi Emigrazione*, τευχ. 8 (1967), Roma, σσ. 179-181. «Τὸ Νέον Σύνταγμα καὶ τὸ πρόβλημα τῶν γεννήσεων», *Ἀπογευματινὴ*, 7, 8 καὶ 9 Αὐγούστου 1968, Ἀθῆναι. «Ἡ Ὑγεία, πρωταρχικὸν δικαίωμα τοῦ Παιδιοῦ», *Λογεῖα Ὑγιεινῆς*, τευχ. 3-4 (1968), Ἀθῆναι (ἐκδ. καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν), «Δύο ἔτη παιδικῆς προστασίας, 1969-1970», *Ἐργατικὴ Ἐπιθεώρησις*, τευχ. 24 (1969). «Πολιτικὴ ἀντιμετωπίσεως τῆς μεταναστεύσεως», *Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν*, τευχ. 2-3 (1970), Ἀθῆναι. Συνεργασία Ι. Μαργανάρα, συμβολὴ εἰς τὴν ἀνακοινωσιν τοῦ Ἰσθῶνου Μητροῦ, «Ἡ ἐπιστροφή τῶν μεταναστῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα», *Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν*, τευχ. 2-3 (1970). «Ἡ δημογραφικὴ πολιτικὴ», *Νέα Πολιτεία*, 12 Ἰουλίου 1970, Ἀθῆναι.